Абашнік В. О.
м. Харків

ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ФІЛОСОФІЇ Г. С. СКОВОРОДИ МІЖ ХАРКОВОМ ТА ТИФЛІСОМ: Ф. О. ЗЕЛЕНОГОРСЬКИЙ, Г. М. ГЕХТМАН, В. Ф. ЕРН

З часу свого заснування 5(17) листопада 1804 р. Харківський університет стає важливим центром досліджень життя і творчості українського класика Г. С. Сковороди. Серед харківських університетських дослідників «Сковородіани» першої половини XIX ст. були Василь Маслович, Густав Гесс де Кальве, Петро Кеппен, Ізмаїл Срезневський, Олександр Хишдеу, Микола Костомаров [див.: 1; 2; 3; 4]. У другій половині XIX ст. традицію «Харківської університетської Сковородіани» продовжив Федір Олександрович Зеленогорський (1839–1908), який викладав філософські дисципліни у Харкові в 1874–1908 рр. Результатами його досліджень творчості та життєвого шляху Г. С. Сковороди стали університетські та публічні лекції, а також деякі публікації. Серед них слід вказати на дві наступні: 1) «Философия Григория Саввича Сковороды, украинского философа XVIII столетия» (1894), яка також була надрукована у відомому часописі «Вопросы философии и психологии» [6], та 2) «Памяти Г. С. Сковороды (Речь, произнесенная в заседании Историко-филологического общества, в день празднования столетней годовщины со дня смерти Сковороды)» (1895) [7]. Остання робота Ф. О. Зеленогорського була передрукована російською мовою в інших виданнях та отримала розповсюдження серед читачів Західної України завдяки українському резюме [8], а пізніше вийшла в українському перекладі [9].

На відміну від попередніх дослідників Федір Зеленогорський у своїх лекціях та публікаціях вперше акцентував увагу на філософських аспектах творчості Г. С. Сковороди. При цьому харківський професор особливо вказував на його моральну філософію, в рамках якої «...с одной стороны Сковорода порицал *утилитарное* направление умов, развившееся в XVIII веке под влиянием естественно-научных открытий, которое заглушало все высшие нравственные запросы человеческого духа и нравственные идеалы; с другой стороны, ратовал против узкого понимания христианской морали, ограничивающейся нередко выполнением лишь церковной обрядности» [7, 117]. Роботи та лекції Ф. О. Зеленогорського, по-перше, знайомили студентів, викладачів та мешканців Харкова, України і Російської імперії з особливостями філософії та життя українського класика. По-друге, вони слугували поштовхом для подальших досліджень творів та життєдіяльності Г. С. Сковороди [10, 24].

У своїй докторській дисертації автор цих тез вперше вказав на один важливий аспект впливів харківського професора філософії Ф. О. Зеленогорського на дослідження творчого доробку та життя Г. С. Сковороди в Тифлісі (Грузія), на які до цього часу не звертали уваги попередні автори [5, 19]. У цьому сенсі слід наголосити, що одним із харківських учнів Ф. О. Зеленогорського був Георгій Миколайович Гехтман (1870–1956). Він спочатку навчався у Кутаїському училищі (Грузія), а потім пройшов курс навчання у 1-й Тифліській гімназії. В 1891 р. Георгій Гехтман вступив до Історико-філологічного факультету Харківського університету. Тут він слухав лекції з логіки, психології, етики, естетики та античної філософії у Ф. О. Зеленогорського. В 1893 р. студент 3-го курсу Гехтман брав участь у факультетському конкурсі медальних творів й отримав срібну медаль за свою роботу з історії античної філософії. У цей час професор Зеленогорський читав лекції та публікував свої праці зі «Сковородіани», які виказали впливи на його харківських учнів, зокрема й на Георгія Гехтмана. Так, студент Гехтман був серед слухачів лекції «Памяти Г. С. Сковороды», яку Зеленогорський читав 3 листопада 1894 р. на засіданні Історико-філологічного товариства в Харкові в день сторіччя смерті Г. С. Сковороди. Влітку 1895 р. Георгій Гехтман закінчив Історико-філологічний факультет Харківського університету, й був направлений до Тифлісу викладачем 2-ї гімназії.

В цьому та інших навчальних закладах грузинської столиці він читав курси з логіки, філософії, давніх мов та літератур, географії, політичної економії. Серед публікацій Георгія Гехтмана були «Записки по политической экономии» (1912).

В грузинській столиці харківський випускник Георгій Гехтман став відомим завдяки своєму викладацькому та організаційному таланту. Наприкінці 1890-х рр. він заснував історико-філософський гурток в Тифлісі (Тбілісі), членами якого стали спочатку його учні з 2-ї Тифліської гімназії, до яких пізніше приєдналися інші гімназисти та прогресивні молоді люди Тифлісу. Серед учнів та учасників історико-філософського гуртка Георгія Гехтмана в Тифлісі слід виокремити дві групи: 1) майбутніх політичних діячів, та 2) майбутніх філософів, богословів, психологів. До першої групи належали такі тифліські учні Гехтмана, як перший голова Радянської держави Лев Борисович Розенфельд (1883–1936), більш відомий під псевдонімом Лев Каменєв, та міністр Тимчасового уряду Росії (1917) й лідер незалежної Грузії в 1918–1921-х рр. Іраклій Георгійович Церетелі (1881–1959). До другої групи тифліських учнів Георгія Гехтмана належали: майбутній православний богослов, священик та історик церкви Олександр Вікторович Єльчанінов (1881–1934), грузинський психолог та психіатр Михайло Михайлович Асатіані (1881–1938), богослов та філософ Павло Олександрович Флоренський (1882–1937), філософ та публіцист Володимир Францович Ерн (1882–1917). У творчості і публікаціях цих та інших учнів Георгія Гехтмана у Тифлісі проявилися впливи його лекцій та дискусій у історико-філософському гуртку, зокрема й стосовно філософії та життєдіяльності Г. С. Сковороди.

В контексті «Сковородіани» слід звернути увагу на творчість Володимира Ерна, який був одним із найактивніших учасників історико-філософського гуртка Георгія Гехтмана у Тифлісі. В 1900 р. він успішно закінчив 2-гу Тифліську гімназію й продовжив своє навчання в Московському університеті (1900–1904), де пізніше став доцентом та професором філософії. Не зважаючи на переїзд до Москви, Володимир Ерн часто приїздив до Тифлісу, зустрічався та дискутував зі своїм вчителем Георгієм Гехтманом, на запрошення останнього виступав з публічними лекціями. Серед них була лекція «Спір Джоберті

з Розміні», яку В. Ф. Ерн прочитав 24 вересня 1913 р. на зборах Тифліських вищих жіночих курсів. Бесіди зі своїм учителем Георгієм Гехтманом дали ключовий імпульс для досліджень Володимира Ерна щодо творчості та життя Г. С. Сковороди. Результатом цих досліджень спочатку стала його стаття «Русский Сократ» в № 1 часопису «Северное сияние» (1908). Потім В. Ф. Ерн оприлюднив ще дві статті: «Жизнь и личность Григория Саввича Сковороды» та «Очерк теоретической философии Г. С. Сковороды» в часописі «Вопросы философии и психологии» (1911). Ці статті стали основою фундаментальної праці «Григорий Саввич Сковорода. Жизнь и учение» (1912) Володимира Ерна.

Під впливом свого тифліського вчителя Георгія Гехтмана у праці «Григорий Саввич Сковорода. Жизнь и учение» (1912) Володимир Ерн часто апелює до різних публікацій харківських дослідників «Сковородіани». Наприклад, в «Часть первая. Личность» В. Ф. Ерн вказує на праці Івана Вернета та Густава Гесс де Кальве в «Українському віснику» [11, 52–53], на Олександра Хишдеу [11, 63], на працю «Майор, майор» (1836) Ізмаїла Срезневського [11, 50], на дослідження Д. І. Багалія та його публікацію творів Г. С. Сковороди [11, 66]. При цьому Володимир Ерн також цитує вказаних харківських сковородинознавців, наприклад: «Гесс-де-Кальве говорит...» [11, 152], «Ему принадлежало бы, – говорит Иван Вернет...» [11, 187], «Срезневский в начале повести говорит...» [11, 158], «Проф. Багалей правильно замечает...» [11, 167]. В дусі вищеназваних творів харківського професора філософії Ф. О. Зеленогорського, вчителя свого тифліського наставника Георгія Гехтмана, тут Володимир Ерн також наголошує: «Исключительный интерес представляют сочинения Сковороды, носящие философский и богословский характер» [11, 165].

Про ґрунтовне вивчення праці «Философия Григория Саввича Сковороды, украинского философа XVIII столетия» (1894) Ф. О. Зеленогорського свідчить теза Володимира Ерна на початку другої частини «Мировоззрение» його роботи «Григорий Саввич Сковорода. Жизнь и учение» (1912): «Мы можем назвать только одну статью Зеленогорского, серьезно и с достаточным знанием обсуждающим философию Сковороды» [11, 209]. Хоча в окремих аспектах В. Ф. Ерн

досить критично пише стосовно певних положень вчителя свого тифліського наставника Георгія Гехтмана й наголошує: «Зеленогорский приводит много пунктов заимствования Сковороды у античных мыслителей, но не дает почувствовать самого главного: Сковорода отнюдь не исчерпывается этими заимствованиями, у Сковороды есть своя собственная центральная мысль» [11, 209]. В цілому вказані та інші факти дають змогу говорити про впливи «Харківської університетської Сковородіани» як у формальному, так і у змістовному відношенні на початку ХХ ст. В цьому контексті можна говорити про наступні лінії впливів харківської «Сковородіани»:

Федір Зеленогорський → Георгій Гехтман → Володимир Ерн
Харків, Україна → Тифліс (Тбілісі), Грузія

В якості основного висновку можна констатувати, що «Харківська університетська Сковородіана» наприкінці ХІХ та на початку ХХ ст. суттєво розширила свої змістовні (філософія, богослов'я) та географічні впливи (Грузія). Ключову роль у цьому контексті відігравали викладацька та наукова діяльність професора та завідувача кафедри філософії Харківського університету Федора Зеленогорського, учень якого Георгій Гехтман заснував історико-філософський гурток у Тифлісі, й пропагував там та в цілому в Грузії філософію українського класика Г. С. Сковороди.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абашник В. А. Г. С. Сковорода в работах Ф. А. Зеленогорского (1839–1908) / В. А. Абашник // Філософія спілкування: філософія, психологія, соціальна комунікація / Щорічний науково-практичний журнал. – Харків: Савчук О. О.; ХНТУСГ ім. П. Василенка, 2012. – №5. – С 131–134.
2. Абашник В. А. Харьковская университетская философия (1804–1920): монография [в 2 т.] / В. А. Абашник. – Харьков: БУРУН и К, 2014. – Том 1: 1804–1850 гг. – 750, XVI с.
3. Абашник В. А. Харьковские университетские философы о Г. С. Сковороде / В. А. Абашник // Григорій Сковорода у світлі філології, філософії та богослов'я: Матеріали ХХ Харківських міжнародних Сковородинівських читань, присвячених 290-річчю з дня народження Г. С. Сковороди (27–29 вересня 2012 р.). – Сковородинівка–Харків: Савчук О. О., 2013. – С. 8–15.
4. Абашнік В. О. Початки харківської «Сковородіани» // Сучасність філософії І. Канта: pro et contra : Матеріали ХХІІ Харківських міжнародних Сковородинівських читань, присвячених 290-річчю з дня народження І. Канта (ОКЗ «Національний літературно-меморіальний музей Г. С. Сковороди», 26–27 вересня 2014 року). – Сковородинівка–Харків: Майдан, 2015. – С. 3–6.
5. Абашнік В. О. Філософія в Харківському університеті: історія інституцій, праць та персоналій (1804–1920) / Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук, 09.00.05 – історія філософії. – Дніпропетровськ, 2015. – 34 с.
6. Зеленогорский Ф. А. Философия Григория Саввича Сковороды, украинского философа XVIII столетия / Ф. А. Зеленогорский. – Москва, 1894. – 73 с.
7. Зеленогорский Ф. А. Памяти Г. С. Сковороды (Речь, произнесенная в заседании Историко-филол. общества, в день празднования столетней годовщины со дня смерти Сковороды) / Проф. Ф. А. Зеленогорскаго // Записки императорского Харьковского университета. – 1895. – Кн. 4. – С. 109–118.
8. Зеленогорський Ф. Пам'яті Г. С. Сковороди // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. – 1896. – Т. XIII. – Кн. 5. – С. 4–5.
9. Зеленогорський Ф. О. Пам'яті Г. С. Сковороди / Пер. з рос. В. С. Лісового // Сковорода Григорій: Дослідження, розвідки, матеріали: Збірник наукових праць / Упоряд. В. М. Нічик, Я. М. Стратій. – Київ : Наукова думка, 1992. – С. 355–363.
10. Сковорода Г. Повна академічна збірка творів / За редакцією проф. Леоніда Ушкалова. – Харків: Майдан, 2010. – 1400 с.
11. Эрн В. Ф. Григорий Саввич Сковорода : Жизнь и учение / В. Эрн. – Москва: Путь, 1912. – 342 с., 1 л. портр.